

4 Alkoholi ja rikollisuus Suomessa Reino Sirén

Alkoholi kytkeytyy kiinteästi suomalaiseen rikollisuuteen. Erityisen selvänä pidetään alkoholin ja väkivallan yhteyttä. Mutta myös muussa perinteisessä rikollisuudessa, kuten varkausrikollisuudessa alkoholi on merkittävä taustatekijä. Lisäksi on rikostyypppejä, kuten liikennejuopumus, jotka määritelmällisesti liittyvät alkoholinkäyttöön.

Alkoholilla (kulutuksella) on sekä pitkäaikaisia että välittömiä, tilannesidonnaisia vaikutuksia rikollisuuteen. Alkoholin *pitkäaikaisvaikutus* rikollisuuteen ilmenee siinä, että alkoholin kulutus ja käyttötavat säätelevät ainakin osaksi syrjäytyneen ja päihdeongelmaisen väestönsosan kokoa. Tiedetään, että suuri osa ns. urautuneista rikoksentehtäjästä on peräisin tästä väestönsosasta. Päihdeongelmien yleisyys heijastuu myös rattijuopumusrikollisuuteen. Toistuvan rattijuopumukseen syylistymisen taustalla on usein vaikea päihdeongelma.

Alkoholin *tilannesidonnainen* merkitys seuraa sen käyttäytymisen hallintaa ja tekojen seurauksien arviointia heikentävästä ominaisuudesta. Loukkaus, suuttumus tai riita voi saada humaltuneen käyttämään fyysistä väkivaltaa, mitä ei selvin päin tapahtuisi. Tosin katsotaan, että humaltuminen ei yleensä yksin lisää aggressiivisuutta, vaan yhdessä henkilön muiden, esimerkiksi sen hetkiseen elämäntilanteeseen liittyvien stressitekijöiden kanssa. Myös varkauksien ja vahingontekojen taustalla on joskus humalasta johtuva alentunut harkintakyky.

Alkoholin vaikutuksen alaisena oleminen näyttää lisäävän paitsi väkivaltaista ja muuta harkitsematonta käyttäytymistä, myös vaaraa joutua väkivallan, ryöstön tai omaisuusrikosten uhriksi. Vaaran voidaan ajatella kasvavan suoraan siksi, että päihtymys – samoin kuin tekijän kohdalla – heikentää harkintakykyä. Epäsuorasti alkoholi kytkeytyy lisääntyneeseen rikosriskiin sitä kautta, että alkoholin vaikutuksen alaisena oleskellaan ympäristöissä, joissa väkivallan, ryöstön tai varkauden kohteeksi joutumisen mahdollisuus on ulkoisista olosuhteista johtuen muutenkin tavallista suurempi.

Alkoholi väkivaltatilanteissa

Väkivaltatilanteita tarkasteltaessa alkoholin rooli näkyy siinä, että suuri osa niin väkivallantekijöistä kuin rikoksen uhreistakin on ollut tekohetkellä alkoholin vaikutuksen alainen. Poliisin rekisterimerkintöjen mukaan alkoholihumalassa olleiden tekijöiden osuus on viime vuosina (1995–2000) ollut

henkirikoksissa 61–75 prosenttia, *henkirikosten yrityksissä* 71–78 prosenttia ja *pahoinpitelyrikoksissa* 71–73 prosenttia. Viimeisten parinkymmenen vuoden aikana on humalaisten tekijöiden määrä *henkirikoksissa* kasvanut. Henkirikollisuuden ja alkoholin välinen yhteys näyttää siis voimistuneen (Kivivuori & Aromaa 2001). *Henkirikosten yrityksissä* alkoholihumalaisten määrä ja osuus on kasvanut vieläkin selvemmin. *Pahoinpitelyrikoksissa* alkoholitapausten osuus pysytteli koko 1980-luvun noin 60 prosentissa, mutta kasvoi voimakkaasti vuosina 1993–1996 vakiintuen uudelle korkeammalle tasolle (Kivivuori & Aromaa 2001; Sirén 2000). On tyypillistä, että myös *ryöstörikoksiin* syyllistyneistä suurehko osa – viime vuosina noin puolet – on tekoa tehdessään ollut alkoholihumalassa.

Tarkemmin alkoholin osuutta henkirikollisuudessa on selvitetty tutkimuksessa, jossa käytiin läpi kaikki vuosina 1998–2000 tehdyt rikokset (Lehti 2002). Tutkimusajanjakson henkirikoksista noin puolet liittyi syrjäytyneiden miesten alkoholinkäyttötilanteisiin. Toisen päätyypin, runsaan kolmanneksen muodostavat perhe- ja parisuhdetapot. Sekä miessyylisistä että -uhreista oli tekohetkellä alkoholin vaikutuksen alaisena neljä viidestä (80 prosenttia). Kyse oli yleensä vahvasta, 1,5–3,0 promillen humalasta. Naissyylisistä humalassa oli puolet (tämän lisäksi neljännes huumeessa tai lääkehumalassa) ja naisuhreistakin vajaat 60 prosenttia. Pääosa rikosten osapuolista, sukupuolesta riippumatta, oli ainakin jonkinasteisia alkoholin ongelmakäyttäjiä. Tätä osoittaa se, että miessyylisistä 60 prosenttia ja naissyylisistä 30 prosenttia oli aiemmin tuomittu ainakin kerran myös rattijuopumuksesta. Sekä syrjäytyneiden miesten keskinäisissä henkirikoksissa että perhe- ja parisuhdeväkivallassa osapuolten sosiaalinen tausta oli melko samanlainen. Myös viimeksi mainittu väkivalta painottui perheisiin, joissa ainakin toinen puolisoista, usein kumpikin, oli työelämästä syrjäytynyt sekä pitkäaikainen alkoholin ongelmakäyttäjä (Lehti 2002).

Törkeitä pahoinpitelyitä vuonna 1998 koskevassa selvityksessä todettiin, että humalatila, usein vahva humalatila, on keskeinen törkeään pahoinpitelyyn liittyvä tekijä. Kaikista tekijöistä yli 78 prosenttia todettiin olleen alkoholin tai muun huumaavan aineen vaikutuksen alaisena. Läheisuhdeväkivallassa oli alkoholihumalassa tehtyjen rikosten osuus keskimäärin suurempi, 84 prosenttia. Runsaassa kymmenessä prosentissa törkeistä pahoinpitelyistä ei rikokselle tutkintaselosteesta löytynyt mitään muuta syytä kuin vahva humalatila (Lättilä 2001).

Alkoholin käytön ja päihtymyksen merkitys väkivaltatilanteisiin joutumisessa on todettavissa myös ”arkipäivän” väkivaltaa selvittävässä väestöhaastattelututkimuksissa, jotka koskevat etupäässä tavallisten kansalaisten väkivaltakokemuksia. Niiden perusteella voidaan sanoa, että väkivaltatilanteista ainakin kahdessa kolmesta alkoholi on mukana niin, että joko

tekijä, uhri tai molemmat olivat päihtyneitä. Väkivaltaa kokeneiden määrässä tai osuudessa ei sinänsä ole tapahtunut suurta muutosta viimeksi kuluneiden parinkymmenen vuoden aikana. Väkivaltatilanteiden luonne näyttää kuitenkin jonkin verran muuttuneen. Eräs piirre on se, että väkivaltatilanteet joissa uhri oli päihtynyt ovat yleistyneet (1980: 23 %, 1997: 27 %). Muutos koskee sekä mies- että naispuolisia väkivallan uhreja (Sirén 2000).

Väestöhaastattelututkimusten perustuloksia on se, että alkoholin käyttöihteys ja etenkin humalakäyttö on yhteydessä väkivaltakokemusten yleisyyteen. Yhteys säilyy, vaikka kumpaankin vaikuttavat tekijät, mm. sukupuoli, ikä ja asuinpaikka otetaan huomioon. Uhriksi joutumisen todennäköisyyttä koskevan analyysin mukaan, alkoholin viikoittainen tai sitä useammin tapahtuva humalakäyttö kasvattaa väkivallan uhriksi joutumisen riskiä yli kolminkertaiseksi verrattuna niihin, jotka eivät olleet käyttäneet alkoholia vuoden aikana kertaakaan humaltumiseen saakka (Aromaa & Heiskanen 1996).

Alkoholin kulutus ja väkivaltarikollisuus

Tiedot ja tutkimustulokset, jotka koskevat alkoholin roolia yksittäisissä rikostilanteissa ovat aika selväpiirteisiä. Toinen kysymys on, millainen on *alkoholin kulutuksen ja väkivallan tason* yhteys. Vaikka alkoholilla olisikin eri tavoin ja eri mekanismien kautta väkivaltaista käyttäytymistä lisäävä vaikutus, kulutuksen kasvun vaikutus riippuu ilmeisestikin paitsi lisäkulutuksen jakautumisesta väestössä, myös siitä millaisissa ympäristöissä lisääntynyt alkoholin nauttiminen tapahtuu ja millaisina käyttötapoina kasvu ilmenee. *Yhteisötasolla* alkoholin kulutuksen kasvu ei välttämättä merkitse lisää väkivaltaa. Jos kuitenkin alkoholin kulutuksen kasvu lisää humalatilanteita ja jos humalassa olo tietyissä olosuhteissa lisää väkivallan mahdollisuutta, myös alkoholin kulutuksen ja väkivaltarikollisuuden tason välillä voidaan odottaa olevan yhteys.

Alkoholin kulutuksen ja väkivaltarikollisuuden tason tilastollista yhteyttä aikasarja-aineistoja käyttäen on Pohjoismaista tutkittu ainakin Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa (Skog & Björk 1988; Lenke 1989; Nordström 1998; Sirén 2000, 2002). Norjassa ajanjaksoa 1931–1977 koskevassa analyysissä Skog ja Björk saivat tuloksen, jonka mukaan yhden litran lisäys asukasta kohti lasketussa alkoholin kulutuksessa (100 % alkoholiksi muutettuna) tuotti 16 prosenttia lisää väkivaltaa. Mittarina oli tällöin väkivaltarikokista tuomittujen määrä. Kyse on lyhyen aikavälin yhteydestä eli alkoholin kulutuksen ja saman vuoden väkivallan muutosten yhteydestä. Tutkijoiden johtopäätös oli, että Norjassa alkoholinkulutuksen muutoksilla on ollut

havaittava vaikutus väkivaltarikollisuuden kehitykseen tarkasteltuna ajanjaksona, joskin kehitykseen on vaikuttanut myös muita tekijöitä.

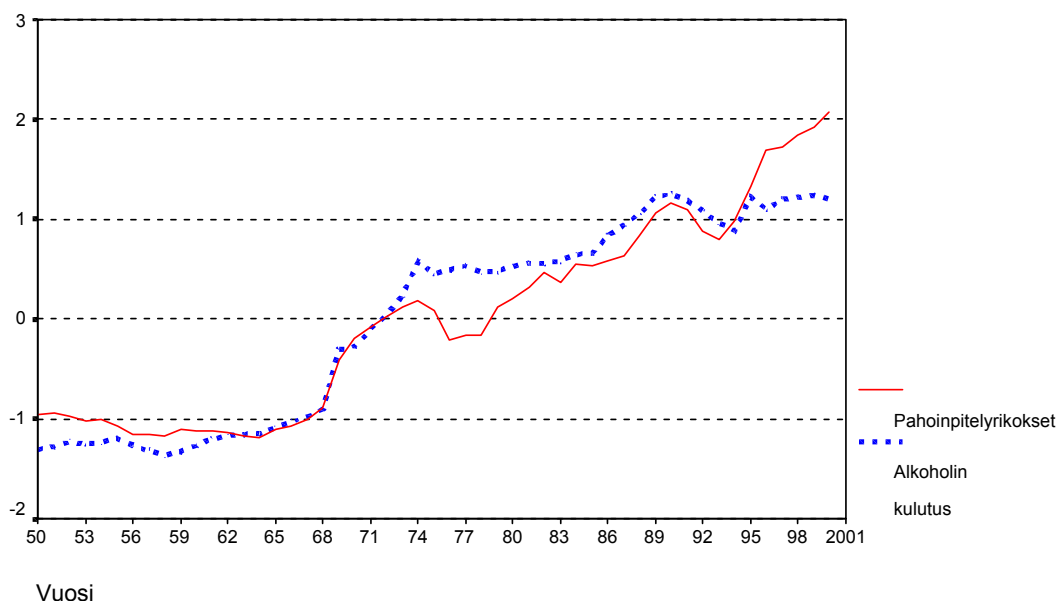
Ruotsissa Lenke (1989) on soveltanut samanlaista aikasarjamallia alkoholinkulutukseen ja väkivaltarikollisuuteen. Lenken analyysin mukaan myös Ruotsissa alkoholinkulutuksen ja pahoinpitelyrikollisuuden vuosimuutosten välillä on tilastollinen yhteys. Laskentamallissa alkoholin kulutuksen kasvu yhdellä absoluuttialkoholilitralla asukasta kohden (15–59-vuotiaaseen väestöön suhteutettuna) on vuosina 1950–1980 vastannut 6 prosentin kasvua pahoinpitelyrikollisuudessa. Henkirikosten määrään alkoholinkulutus näyttää myös heijastuvan. Lenken mukaan litran lisäys alkoholin keskikulutuksessa on tuottanut 11 prosentin lisäyksen henkirikollisuuden tasoon Ruotsissa. Tulos koskee vuosia 1921–1984. Tuoremmassa ruotsalaisessa tutkimuksessa Nordström (1998) raportoi myös alkoholin kulutuksen ja henki- ja pahoinpitelyrikollisuuden tason merkitsevistä yhteydestä (1956–1994).

Myös Suomen pahoinpitelyrikollisuuden kehitystä vuosina 1950–2000 koskevassa tutkimuksessa alkoholin kulutuksen muutosten havaittiin olevan yhteydessä pahoinpitelyrikollisuuden tason muutoksiin. Analyysin mukaan yhden litran lisäystä alkoholin keskikulutuksessa (absoluuttialkoholia 15-vuotta täyttänyttä kohden) on ajanjaksolla vastannut keskimäärin 13 pahoinpitelyrikoksen lisäys väestön 100 000 asukasta kohden. Vuoden 2001 pahoinpitelytasolla tämä merkitsisi noin 3 prosentin lisäystä rikosten määrään (Sirén 2002). Jos laskentamallissa oletetaan, että alkoholin kulutuksen vaikutus on suhteellisesti sitä suurempi mitä korkeampi on väkivaltarikollisuuden lähtötaso, saadaan alkoholiefektiksi 6 prosentin kasvu pahoinpitelyrikollisuudessa. Koko maan kehitystä kuvaavilla aikasarjamalleilla ei alkoholinkulutuksen vaikuttavuutta voida mitata kovin tarkasti ja sitä paitsi kysymys on tilastollisesta yhteydestä. Arviot vaihtelevat mm. siitä riippuen mitä muita tekijöitä on mukana rikollisuuskehitystä selittämässä. Edellä mainitussa laskentamallissa on pahoinpitelyrikollisuuden tasonmuutosten selittäjänä mukana myös yleistä taloudellista kehitystä kuvaava yksityisten kulutusmenojen muutos.

Alkoholin kulutuksen vaikutuksia on arvioitu myös erikseen alkoholin anniskelu- ja vähittäiskulutuksen osalta. Suomea ja Ruotsia koskevien tutkimusten mukaan näyttäisi, että anniskelukulutuksella on jonkin verran vahvempi yhteys pahoinpitelyrikollisuuteen kuin vähittäiskulutuksella (Norström 1998; Sirén 2000, 2002). Voidaan olettaa, että anniskelukulutuksen muutokset heijastuvat ennen muuta ravintolapahoinpitelyjen määriin kun taas alkoholin vähittäismyynnin lisäys heijastuu asuntoväkivaltaan. Koska asuntoväkivalta (mm. valtaosa henkirikoksista ja törkeistä pahoinpitelyistä) on yleensä vakavampaa väkivaltaa kuin julkisten ja puolijulkisten tilojen väkivalta, alkoholin vähittäiskulutuksen kasvua voi pitää haitallisempänä kuin

anniskelukulutuksen kasvua. Anniskelupaikoissa sekä nautittu alkoholimäärä että käyttäytyminen on kontrolloidumpaa kuin yksityisissä tiloissa.

Edellä mainituissa tilastollisissa laskentamalleissa, alkoholin kulutuksen yhteys väkivaltarikollisuuteen tarkoittaa pitkä ajan keskiarvoa. Alkoholin kulutuksen kasvun vaikutusta voidaan myös yrittää arvioida tarkastelemalla mitä on tapahtunut silloin kun alkoholin saatavuus on merkittävästi kasvanut tai pienentynyt. Vuosi 1969 oli tällainen ajankohta. Alkoholilakiuudistus ja siihen sisältynyt keskioluen myynnin vapauttaminen lisäsi varsinkin alkoholin anniskelukulutusta ennen näkemättömästi. Kun anniskelukulutus vielä vuonna 1968 oli 0,9 litraa 100-prosenttista alkoholia jokaista 15 vuotta täyttänyttä kohden, se kasvoi lain muutoksen jälkeen 1,5 litraan eli vuodessa 62 prosenttia. Alkoholin vähittäiskulutus, tilastoimaton kulutus mukaan lukien, kasvoi 3,5 litrasta 4,7 litraan eli 34 prosenttia. Alkoholin kokonaiskulutus kasvoi siis 1,8 litraa yhdessä vuodessa (41 prosenttia). Samaan aikaan myös poliisin rekisteröimät pahoinpitelyrikokset lisääntyivät selvästi, eli 38 prosenttia. Jyrkkä kasvu alkoholin kulutuksessa jatkui vuoteen 1974 saakka ja samoin kasvu jatkui pahoinpitelyrikollisuudessa, tasaantuen vasta 1970-luvun puolivälin jälkeen (kuvio 77) (Sirén 2000). Myös henkirikosten määrä kasvoi varsin jyrkästi vuosina 1970–1974. Vaikka 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa toteutettiin muitakin lainmuutoksia ja uudistuksia eikä väkivallan kasvua voi kokonaisuudessaan laskea alkoholin kulutuksen tiliin, sitä voi pitää ajankohdan väkivaltarikosten lisääntymisen tärkeimpänä osatekijänä. Alkoholin saatavuuden ohella lauantain muuttuminen vapaapäiväksi (vuonna 1970) mitä ilmeisimmin lisäsi juomistilanteita ja siten myös mahdollisia väkivaltatilanteita (Kivivuori 2002c).

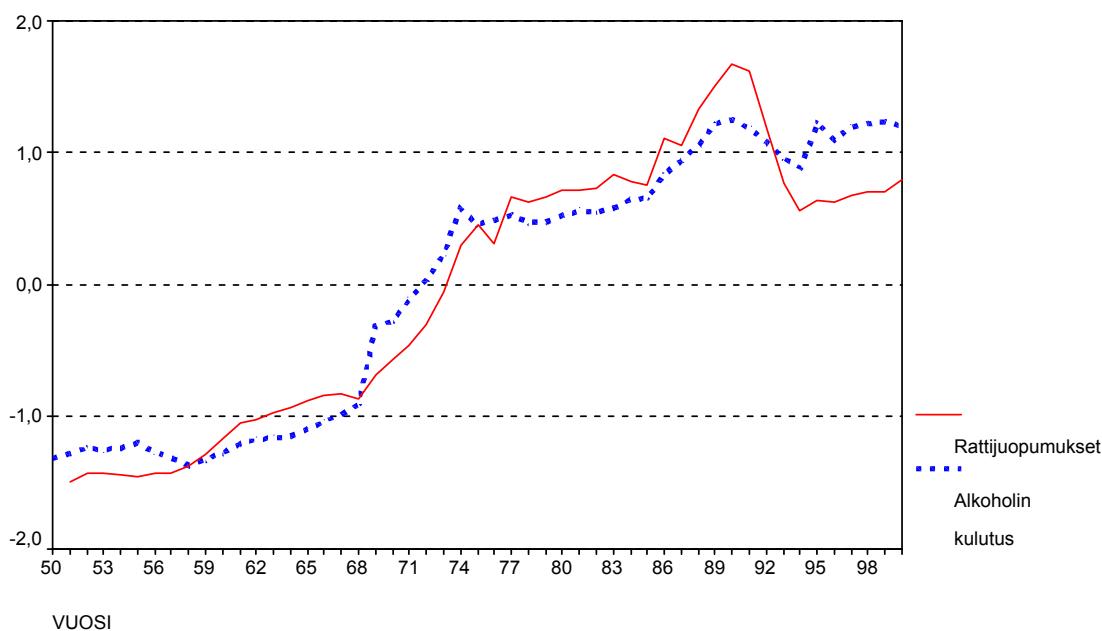

Kuvio 77 Alkoholin (kokonais)kulutus asukasta kohden ja poliisin tietoon tulleet pahoinpitelyrikokset (100 000 as. kohden) (standardoidut sarjat)

Vuoden 1969 kokemuksen perusteella voidaan siten ennakoida, että alkoholin kokonaiskulutuksen nopea ja poikkeuksellinen kasvu näkyy myös poliisin tietoon tulevan vakavan ja keskivakavan väkivallan lisääntymisenä. Väestöhaastattelututkimukset osoittavat alkoholin merkitykseltään niin keskeiseksi myös lievemässä väkivallassa, että siinäkin voidaan odottaa käännettä huonompaan suuntaan, eli kasvua väkivaltaa kokeneiden kansalaisten osuudessa.

Rattijuopumus

Viime vuosina poliisin tietoon on tullut noin 22 000 rattijuopumustapausta (rattijuopumus ja törkeä rattijuopumus). Viimeiset viisi vuotta niiden määrä on pysynyt jokseenkin vakiona. Tarkasteltaessa kehitystä pitemmällä aikavälillä voidaan todeta, että 1970-luvun alussa rattijuopumusrikollisuuden kasvu jyrkentyi alkoholin kulutusta seuraten, tasaantuen sitten 1970-luvun jälkipuoliskolla. Uusi huippu sekä alkoholin kulutuksessa, että rattijuopumuksissa ajoittui 1980- ja 1990-lukujen vaihteeseen (kuviot 77 ja 78).

Kuvio 78 Alkoholin (kokonais)kulutus asukasta kohden ja poliisin tietoon tulleet rattijuopumusrikokset (100 000 as. kohden) (standardoidut sarjat)

Laskentamallin mukaan, jossa on huomioitu myös autokannan suuruudessa tapahtuneet muutokset, voidaan karkeasti arvioida, että yhden litran lisäys alkoholin kokonaiskulutuksessa vastaa 26 rattijuopumusrikosta väestön 100 000 asukasta kohden. Vuoden 2002 tasolla tämä tarkoittaisi noin 1 400 ilmitullutta rattijuopumusrikosta (+6 prosenttia). Tähän ennusteeseen on

kuitenkin liitettävä sama varaus kuin pahoinpitelyrikollisuutta koskevan laskentamallin kohdalla.

Vankien päihdeongelmat

Rikollisuuden ja alkoholin yhteys tiivistyy vankien keskuudessa. Vankien terveydentilaa vuonna 1985 selvittäneessä tutkimuksessa (Joukamaa 1991) todettiin 44 prosentilla vangeista alkoholismi (Työryhmä 2003). Tutkimuksen yhteydessä vangeilta saatujen tietojen mukaan heidän alkoholin kulutuksensa oli vapaudessa ollut huomattavan runsasta. Jo ensikertaa vankilaan joutuneet käyttivät iästä riippumatta paljon alkoholia, mutta muuttuminen varsinaiseksi suurkuluttajaksi näyttää tapahtuneen ensimmäisen ja toisen vankilaan joutumisen välisenä aikana (Aho 1990). Siitä miten tilanne on 1980-luvun puolivälistä muuttunut ei voi sanoa varmaa, koska vastaavaa vankien kliiniseen arviointiin perustuvaa selvitystä ei ole sen jälkeen tehty. Syksyllä 2002 vankien terveydenhuollon kehittämistä selvittänyt työryhmä päätteli asiakirja-aineistoon perustuen, että tutkitusta vankijoukosta 39 prosentilla oli alkoholi-riippuvuus. Työryhmän käsityksen mukaan esiintyvyys lienee tosiasiasa kuitenkin suurempi, siis ainakin samaa luokkaa kuin vuonna 1985. Toisaalta huumeongelma on selvästi yleistynyt vankien keskuudessa. Vuonna 1985 todettiin 6 prosentilla vangeista riippuvuus huumeaineista (narkomania), mutta vuonna 2002 haitallista huumeiden käyttöä tai huumeriippuvuutta katsottiin olevan jopa 46 prosentilla vangeista (Työryhmä 2003).

Osittain vankien alkoholi- ja huumeongelmien yleisyys määräytyy vankirakenteesta. Vuonna 2002 (suluissa vuonna 1985) oli vangeista väkivaltarikoksista (mukaan lukien ryöstöt) tuomittuja 39 (28) prosenttia, omaisuusrikoksista tuomittuja 25 (41) prosenttia, liikennejuopumuksesta tuomittuja 11 (17) prosenttia ja huumerikoksista tuomittuja 18 (1,8) prosenttia (Aho 2003, poikkileikkaustieto 1.10. vankien päirikoksen mukaan).